

**Орайхан А.,
Кирдасинова К.А.**

Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ОРНЫ

Шағын кәсіпкерлікті дамытудың жоғары деңгейі, нарықтық экономиканың табысты жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады. Шет елдерде жаңа жұмыс орындарын құру және тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету басымдығына сүйене отырып, шағын кәсіпкерлікті дамытуға үлкен мән береді.

Әлеуметтік-экономикалық дамудағы шағын және орта бизнестің рөлі үш негізгі функциямен анықталады: экономикалық, саяси және әлеуметтік [1, 114-115 б.].

Шағын және орта кәсіпкерліктің *экономикалық функциясы* оның ЖІӨ өндірісіне қосқан үлесі, ұлттық экономиканың құрылымына әсері, бәсекелес ортаны қалыптастыру, экономикалық тәуелсіздіктің өсуі және халықтың төлем қабілеттілігіне сұранысы болып табылады.

Өзінің ерекшелігі мен мүмкіндіктеріне байланысты шағын кәсіпорындар көбінесе тауарлар мен қызметтер нарығының жергілікті мамандандырылған сегменттеріне назар аударады, нақты нарықтық тауашаларға ие болады, өйткені олар жоғары үстеме шығындарға немесе тез өзгеріске ұшырайтын тұтынушылық артықшылықтарға байланысты тауарлар шығаратындықтан экономикалық тұрғыдан ірі кәсіпорындарда өндіріс үшін тиімді болмауы мүмкін.

Өндірісті, аймақшілік және аймақаралық сауданы дамыту арқылы, шағын және орта бизнес кәсіпорындарының жергілікті ресурстарын жұмылдыру жергілікті экономиканы жандандыруға ықпал етеді. Шағын кәсіпкерліктің *әлеуметтік функциясы*-аймақты жұмыспен қамту мәселесін шешу, оның ең аз қорғалған топтарын экономикалық қызметке тарту болып табылады. Экономиканың осы секторында салыстырмалы түрде төмен салымдар кезінде айтарлықтай жұмыс орындарын ұсынуға қабілетті, халықтың табыс көздерін сақтауға көмектеседі, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге үлес қоса отырып, олардың біркелкі бөлінуіне ықпал етеді.

Шағын және орта кәсіпкерліктің *саяси функциясы*-бұл қоғамдағы саяси тұрақтылықтың кепілі болып табылатын орта таптың сәтті дамып келе жатқан өкілдері.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасының деректері бойынша шағын кәсіпорындар саны барлық кәсіпорындардың жалпы санының 95% - ынан асады. Әлемдік экономикада мұндай кәсіпорындардың үлесіне жұмыспен қамтылғандардың 60% - дан астамы келеді, ал олардың ЖІӨ-дегі үлесі 50% - ға жетеді.

"Шағын және орта кәсіпорындарды Еуропалық шолудың" деректері бойынша Еуропалық Одақ елдерінің барлық кәсіпорындары үшін тиісті жиынтық шамаға қатысты жұмыспен қамтылғандар саны 250 адамға дейін болатын Еуропа елдері кәсіпорындарының үлесі: кәсіпорындардың жалпы санындағы үлесі–99,8 %; жалпы жұмыспен қамтудағы үлесі–65,8%; сатудың жалпы сомасындағы үлесі–56,7% құрайды [2].

Әлемнің дамыған елдеріндегі шағын бизнес көбінесе экономикалық өсу қарқынын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын анықтайды.

Жапония, Германия, Бельгия, Италия сияқты елдерде шағын және орта бизнес субъектілері барлық кәсіпорындар санының 90%-дан астамын құрайды, көптеген дамыған елдерде ол ЖІӨ-нің 50%-дан астамын береді.

Батыс Еуропада, АҚШ-та және Жапонияда шағын бизнес шағын кәсіпорындардың жиынтығы болып табылады, олардың негізгі бөлігі 20 адамнан аспайтын ең кішкентай кәсіпорындар болып табылады. Шағын кәсіпорындар жаңа жұмыс орындарының өсуінің 2/3 бөлігін қамтамасыз етеді, бұл жоғарыда аталған елдердегі жұмыссыздықты едәуір азайтуға мүмкіндік берді. Бұрынғы социалистік лагерьдің көптеген мемлекеттерінде ішкі жалпы өнім құрылымындағы шағын және орта бизнестің үлесі 50% - дан асады, бұл онда толыққанды орта тапты қалыптастыруға және дамытуға мүмкіндік береді. Мәселен, Латвияда шағын және орта бизнес қазірдің өзінде ЖІӨ-нің 50%-дан астамын әкеледі. Венгрияда шағын және орта кәсіпорындарға ЖІӨ-нің 50%-ы, экономикада жұмыспен қамтылғандардың 67%-ы, экспорттың 20%-ы және барлық кәсіпорындардың жалпы санының 99%-ы тиесілі. Бүкіл әлемде шағын бизнес маңызды рөлді атқарады. Кәсіпкерлік халықтың ірі қаржылық және өндірістік ресурстарын жұмылдырады, монополияға қарсы күшті зарядты көтереді, құрылымдық қайта құрудың және ғылыми-техникалық ілгерілеудің бірқатар бағыттары бойынша серпілістерді қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады, көп жағдайда жұмыспен қамту мәселесін шешеді. Сондықтан шағын кәсіпкерлік неғұрлым жақсы дамыған мемлекеттердің экономикалық жүйелерінде нақты орынға ие. Мәселен, АҚШ-та 10 миллионнан астам, Жапонияда – 8 миллионға жуық, Италияда-3,6 миллион шағын кәсіпорын жұмыс істейді. Шағын кәсіпорындар тұтыну тауарларын өндіру саласында ғана емес, сонымен қатар өндірісі ірі кәсіпорындар үшін тиімді емес, түпкілікті өнімді өндіруге қажетті жеке бөлшектерді, жартылай фабрикаттар мен жиынтықтарды өндірушілер ретінде де тиімді. АҚШ-та 23 миллионнан астам шағын және орта фирмалар жалпы ұлттық өнімнің 50%-ға жуығын және жеке сектордың жалпы өнімінің жартысын, оның ішінде өңдеу өнеркәсібінде – 21%, құрылыста – 80%, көтерме саудада – 86%, қызмет көрсету саласында – 81%-ды өндіреді. Бұл кәсіпорындарда жеке секторда жұмыс істейтін барлық жұмысшылардың жартысы шоғырланған. Олар АҚШ экономикасындағы барлық жаңалықтардың жартысына жуығын құруды және дамытуды қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, АҚШ Ұлттық ғылыми Қорының мәліметтері

бойынша, олар орта есеппен 1 доллар шығынға ірі кәсіпорындарға қарағанда 17 есе көп инновациялар енгізеді: ҒЗТКЖ-ға салынған әрбір доллар үшін 100 адамға дейін жұмыс істейтін фирма 1000-10000 адамнан тұратын фирмаларға қарағанда 4 есе көп және 10000-нан астам адам жұмыс істейтін компанияларға қарағанда 24 есе көп нәтиже алып келеді [3, 148 б.]. Мұнда көптеген шағын инновациялық кәсіпорындар өнеркәсіптік корпорациялардың, университеттердің, ғылыми-зерттеу және конструкторлық кешендеріне, коммерциялық емес ғылыми-зерттеу ұйымдарына, мемлекеттік зертханаларға және әртүрлі мақсатты құрылымдарға өзіндік қосымша болды. Осындай ресурстарды қамтамасыз ету ұйымдарынан айтарлықтай жеңіле отырып, шағын және орта фирмалары ғылыми-техникалық қызметкерлердің шығармашылық әлеуеті мен бастамаларын барынша босату мүмкіндіктерінде жеңіске жете алады.

Италияда шағын және орта бизнестің үлесі барлық кәсіпорындар санының 99,2%-ын, елдің ЖІӨ-нің 55%-ын, экономикада жұмыс істейтіндердің жалпы санының 71%-ын құрайды [4, 14 б.].

Жапонияда шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі компаниялардың жалпы санының 99,6%-ын, ЖІӨ-нің 55%-ын және өнеркәсіпте жұмыс істейтіндердің 80%-ын құрайды.

Корея Республикасында шамамен 3 млн. шағын және орта кәсіпкерлік субъектісі бар, бұл барлық компаниялардың 99,5%-ын құрайды. Сонымен қатар шағын компаниялардың үлесі 97% құрайды. Оңтүстік Кореядағы шағын компаниялар жұмысқа орналасудың маңызды көзі болып табылады, өйткені оларда елдің экономикалық белсенді халқының 87%-ы (10 млн. астам адам) жұмыс істейді. Шағын және орта кәсіпкерліктің үлесіне елдің ЖІӨ өндірісінің жартысы және Оңтүстік Корея экспортының 43% тиесілі [5].

Дамыған елдерде ірі өндіріс ұзақ уақыт бойы өнімнің сапасы мен алуан түрлілігіне, тауарлар мен қызметтерді жаңарту қарқынына, олардың қол жетімділігі мен бағалық қолайлылығына жаппай сұранысты қанағаттандыра отырып, ұсақ тауарлардан басым болып келеді. Алайда, шағын кәсіпкерлік өндірістің жалпы шоғырлануына қарамастан, ірі және орта кәсіпорындардың қайта құрылуымен бірге өзгеріп, онда кең орын алады [6].

Көптеген шағын және орта фирмалардың күйреуіне әкеліп соқтырған, экономикалық дамыған елдердегі орталықтандыру мен капиталдың шоғырлануының күшеюі шағын бизнестің жойылуына әкелген жоқ, бұл өмір сүру және көбею қабілетін көрсетті. Шағын және орта фирмалар ірі өндірістегі ірі концерндердің қосалқы мердігерлері болып табылатын "мамандандырылған тауашаларды" табады. Осылайша, Батыс Еуропада өңдеуші өнеркәсіп өнімдерінің жартысына жуығы шағын және орта кәсіпорындарда өндіріледі, олар монополистер болмай-ақ, барлық күш-жігерін өнімді өндіру мен сатудың қазіргі жағдайларына бейімдеуге бағыттайды. Трансұлттық корпорациялар оларға өнімді бірінші болып сынақтан өткізуге мүмкіндік береді, ал егер сынақ

сәтті өтсе, олар жаппай өндірісті бастайды. Шағын және орта кәсіпорындардың табысты жұмыс істеуі экономиканы сауықтыру үшін қолайлы жағдайлар жасайды:

- бәсекелестік орта қалыптасуда және дамуда;
- салалық және өңірлік монополизм еңсерілуде;
- нарық тауарлармен және қызметтермен қамтамасыз етілуді;
- экономиканы монополиясыздандыру жүзеге асырылуда;
- ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері енгізілуде;
- қосымша жұмыс орындары құрылуда;
- материалдық және материалдық емес ресурстар тиімді пайдаланылады;
- экспорттық әлеует артуда;
- салықтық түсімдер ұлғаюда;
- орта тап қалыптасады;
- жергілікті шикізат ресурстары жақсы пайдаланылады [7].

Шағын кәсіпорындардың жұмыс күшін кеңейту, жұмысқа орналасу үшін ғана емес, сонымен бірге, ең алдымен, халықтың кәсіпкерлік қызметін кеңейту, оның шығармашылық күштерін орналастыру және бос өндірістік қуаттарды пайдалану үшін жаңа мүмкіндіктер жасау қабілеті үлкен маңызға ие. Нәтижесінде, орта есеппен шағын өндірушілер ірі өндірушілерге қарағанда өз капиталына үлкен пайда көреді.

Шағын және орта бизнестің макроэкономикалық әсері микроэкономикалық деңгейде сату мен кірісті ұлғайтуда ғана емес, ең алдымен қоғам ауқымындағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістерде де жүзеге асырылады. Шағын және орта бизнес жергілікті шикізат ресурстарын айналымға тарта отырып, нарықты тұрақтандырады, оларды пайдалану алыптарға тиімсіз, сондай-ақ бұл жағдайда жергілікті нарықтың сұраныстарыда ескерілетін болады. Шағын және орта бизнес шағын қалалардың, кенттердің дамуына ықпал етеді, жол жүру уақытын және жалпы көлік шығындарын азайтады, өндірісті елдің көптеген аймақтарына тарату арқылы табиғатқа жүктемені жеңілдетеді (әсіресе химия және металлургия салаларында).

Шағын және орта бизнестің тұрақтандырушы рөлі үш негізгі себепке байланысты:

- а) бұл салада бағаның күрт өсуі және алыпсатарлық делдалдар аз рөл атқарады;
- б) шағын бизнес аз мөлшерде импортқа тәуелді, мұндағы баға динамикасы сұраныс пен ұсыныстың арақатынасына байланысты;
- в) осы саладағы салалық еңбек нарығы неғұрлым икемді және сұраныстың қысқаруы жұмыс орындарын жоюмен емес, толық емес жұмыс аптасын, қысқартылған жұмыс күнін енгізумен қатар жүреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Кисаева А.Н. Экономикадағы шағын бизнестің мәні мен рөлі // "Тұран" университетінің хабаршысы. – 2008. – № 1. – Б. 113-115.
2. Привалов И.А. Шағын кәсіпкерліктің аймақтық экономиканың құрылымы мен өзгеруіне әсері // Вестник ТИСБИ. – 2005. - 4 шығарылым.
3. Кәсіпкерлік курсы: жоғары оқу орындарына арналған оқулық / В.Я. Горфинкель, В.А. Швандер, Е.М. Купряков және т.б.; – М.: Финанс, ЮНИТИ, 1997. – 439 б.
4. Утарбаева Ж. Италияда ШОБ қолдау туралы ақпарат / / Қаржы және несие. – 2008. – № 9. – Б. 13-14.
5. Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі жеделдетілген шаралардың 2005-2007 жылдарға арналған бағдарламасы. ҚР Үкіметінің 12.05.2005 ж. № 450 қаулысымен бекітілген.
6. Ахмадеев М.Г. Шағын, орта және ірі кәсіпкерліктің инновациялық өзара іс-қимылы // Вестник ТИСБИ. – 2002. – Шығ. 3.
7. Ерасылова А.Б. Шағын және орта бизнесті дамыту - Қазақстан экономикасын әртараптандырудың стратегиялық бағыты / / ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың "Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан" жолдауы ел дамуының кезекті кезеңінің стратегиясы ретінде. "Дөңгелек үстел" әдістемелік материалдар жинағы (11 Сәуір 2007 ж.). – Алматы: ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ, 2007.